

Dreptul la învățătură- prerogativă inalienabilă ființei umane

Rodica NICHITA*

MOTTO: „Educația este cel mai puternic motor pentru dezvoltarea personală. Prin intermediul educației este posibil ca fiica unui țăran să poată deveni un doctor, ca fiul unui miner să poată deveni directorul minei, ca un copil de lucrători agricoli să poată deveni președinte al unei mari națiuni. Este ceea ce facem din ceea ce avem, nu din ceea ce ne este oferit, ce separă o persoană de alta.”

NELSON MANDELA

Abstract

The right to education plays out as a free act of the individual, of the holder of the right. The right to education is also a freedom forming act, as long as its aim is the full development of the human personality and the fact that education shall enable all persons to participate effectively in a free society, as stated by the International Convent on economic, social and cultural rights. What designs the right to education a first generation right, at least partially, is not only the fact that it implies negative obligations for the state, but the fact that we are in the presence of a liberty, as a common feature of other rights included in this category.

Keywords: education, law, rights, freedom, society

Sistemul de drept a Republicii Moldova a parcurs în perioada ulterioară modificării regimului politic și constituțional produsă la finalul anului 1989 un dublu proces: pe de o parte, revenirea la tradițiile democratice ale poporului nostru, prin reintroducerea unor principii și soluții juridice eliminate în perioada comunistă; pe de altă parte, reluarea contactului cu dreptul contemporan al statelor occidentale și, drept consecință, importarea modelelor dezvoltate în aceste sisteme în perioada de după al doilea război mondial, precum și ratificarea și impunerea într-un termen scurt a normelor de drept internațional în materia drepturilor omului. Acest dublu proces a creat o serie de discrepanțe, cauzate fie de neglijarea reluării unora dintre soluțiile funcționale și, uneori, avangardiste, ale dreptului interbelic,[1] fie de preluarea unor norme de drept internațional, însă fără o adaptare precisă la circumstanțele obiective în

---

* Rodica Nichita, Lector universitar, Departamentul Drept Public, Facultate de Drept, USM.

care se afla societatea noastră.

Evoluția istorică a afirmării dreptului la învățătură presupune a afirmarea educației ca drept al omului, observând astfel că primele reglementări de natură legislativ – constituțională dedicate acestora coincid cu formarea statelor – națiuni, în Europa. Preocuparea statului pentru domeniul educației s-a intensificat în procesul de formare a cetățenilor în spiritul dezvoltării societății.

Secolul XIX a găsit Europa într-o discrepanță uriașă între nivelul educației claselor dominante ale societății și nivelul mării majorității a oamenilor, agricultori ori simpli muncitori, în cele mai multe cazuri lipsiți total de orice formă de educație organizată, înafara familiei, și cu nicio posibilitate reală de acces la alfabetizare. Din cercetarea întreprinsă, identificăm două cauze principale care au determinat nevoia de expansiune rapidă a formelor de educație și asumarea de către state a unui rol activ în generalizarea accesului la aceste forme: pe de o parte, revoluțiile declanșate începând cu Franța anului 1789, care au afirmat prima generație de drepturi civile și politice, a căror realizare era lipsită de șanse fără o minimă educare a cetățenilor în spiritul drepturilor astfel recunoscute; pe de altă parte, revoluția industrială și dezvoltarea producției tehnologizate, care necesitau muncitori cu o pregătire tehnică pentru executarea noilor sarcini de muncă.

În Republica Moldova sau mai precis în Principatele Române, educația a devenit o preocupare majoră a tânărului stat chiar înainte de obținerea independenței. Astfel, Legea nr. 1150 din 25 noiembrie 1864 „asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române” a creat cadrul legislativ necesar formării unui sistem de școli publice la nivel generalizat, introducând totodată principiul obligativității educației primare. Interesul statului pentru domeniul educației a fost ulterior confirmat odată cu adoptarea Constituției Principatelor Unite Române din 30 iunie 1866, care a introdus principiul libertății învățământului, precum și principiul gratuității. Raportat la dreptul constituțional la nivel european al secolului XIX, putem remarca fără rezerve caracterul modern al acestor dispoziții constituționale, care, preluate fiind de Constituțiile din 1923 și 1938, fac parte din ceea ce Constituția din 1994 numește „tradițiile democratice ale poporului Republicii Moldova” [2] și chiar dacă principiul libertății educației nu a fost reluat, în Constituția actuală.

Așadar, începând cu a doua jumătate a secolului XIX, educația a încetat a mai fi o „chestiune pur privată”, așa cum era considerată în spiritul teoriilor liberale clasice, precum afirma John Stuart Mill în lucrarea sa „Despre libertate” [3]. Cu toate acestea, doctrina internațională recunoaște drept esențială pentru afirmarea educației – ca drept al omului, abia Constituția Uniunii Sovietice de la 1936. Influența acestora asupra constituțiilor tuturor statelor din „blocul sovietic” a făcut ca momentul adoptării Declarației Universale a Drepturilor Omului în cadrul Națiunilor Unite, la puțin timp după finalul celui de al doilea război mondial și, totodată, în zorii războiului rece, care

avea să planeze asupra politicii internaționale pentru următoarea jumătate de veac, să devină un reper esențial pentru afirmarea drepturilor economice, sociale și culturale, printre acestea și dreptul la învățătură.

În acest context, dreptul la învățătură și-a găsit o primă recunoaștere în art. 26 al Declarației Universale, fiind ulterior elaborat în art. 13 și 14 ale Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Modul în care a fost acesta definit de cele două instrumente juridice a reprezentat un compromise acceptat de comun acord între statele occidentale, adepte ale unei filosofii preponderent liberale, și statele comuniste, a căror filosofie socialistă acordă o mare atenție drepturilor economice și sociale. În mare măsură, până la căderea regimurilor politice socialiste în Europa centrală și de est, drepturile din această categorie au rămas neglijate în comparație cu cele civile și politice, fiind îndelung contestată valoarea acestora de drepturi fundamentale, fiind considerate mai degrabă obiective care pot fi realizate doar progresiv, nicidecum garanții. Această viziune este susținută puternic de state dintre cele mai dezvoltate, precum Statele Unite ale Americii, care refuză să transpună dreptul la învățătură în obligații corelative exprese pentru puterea publică, adoptând teoria că „deși accesul la hrană, servicii de sănătate și educație de calitate reprezintă obiective de dezvoltare pe lista oricărui guvern, a le recunoaște statutul de drepturi ar transforma cetățenii statelor în curs de dezvoltare în obiecte ale dezvoltării, mai degrabă decât a-i considera subiecți cu control asupra propriului destin” [4].

Cercetând natura juridică a dreptului la educație, am observat că în conținutul complex al acestui drept se întrepătrund atât aspecte specifice laturii liberale, cât și aspecte specifice dimensiunii sale sociale. Instrumentele juridice internaționale încearcă să împace cele două dimensiuni, însă implementarea dreptului la nivel național a rămas totdeauna fidelă specificului fiecărui stat în parte. Astfel, statele socialiste, deși au fost considerate un model pentru respectarea drepturilor economice și sociale în timpul războiului rece, au neglijat și chiar „evacuat” libertatea educației din practica lor internă. În același timp, statele occidentale ale căror sisteme urmăreau filosofia liberalistă cu precădere, au conferit dreptului la învățătură prerogativele specifice acestei filosofii, dând o mai mare importanță respectării obligațiilor negative, de abstențiune, în realizarea dreptului. În aceste sisteme, obligațiile pozitive, care implicau un intervenționism activ în sistemul de educație, au fost considerate obligații de mijloace, de diligență, către realizarea progresivă a accesului generalizat și gratuit la educație.

Dreptul la învățătură nu a fost neglijat la nivel declarativ, regăsindu-și locul într-o sumă de tratate internaționale, declarații și pacte, cele mai multe însă lipsite de o forță obligatorie. A extrage esența dreptului la învățătură din totalul izvoarelor de drepturi ale omului constituind un demers multidisciplinar, în care dreptul constituțional a trebuit să fie împletit cu accente puternice de drept internațional. Dintr-o astfel de perspectivă, s-

ar putea chiar afirma Organizația Națiunile Unite cel mai adesea a fost preocupată de dreptul la învățătură. Neajunsurile constituite de lipsa unui sistem coerent și eficient de aducere la îndeplinire a drepturilor afirmate în cadrul sistemului ONU am încercat să le depășim prin aplicarea principiilor înscrise în art. 4 și 8 ale Constituției Republicii Moldova [5] astfel încât, chiar dacă fără un sistem coercitiv de realizare a respectării obligațiilor asumate, am considerat cu înțâietate standardele superioare impuse în materia protecției drepturilor omului de izvoarele juridice internaționale pe care statul și le-a asumat prin semnare și ratificare.

Astfel, dreptul la învățătură este greu de inclus în matricea clasică de clasificare a drepturilor omului folosită în acest domeniu. Deși este general acceptată plasarea dreptului la învățătură în categoria drepturilor economice, sociale și culturale, acesta este de asemenea în strânsă legătură cu drepturi aparținând altor categorii.[6] Această conexiune a fost considerată fie prin prisma faptului că asigurarea dreptul la învățătură trebuie să constituie o precondiție pentru exercițiul altor drepturi [7], fie prin prisma faptului că însuși dreptul la învățătură, prin diferitele sale componente, poate fi considerat a fi un drept economic, social, civil și politic în același timp. Beneficiul dreptului la educație constituie o premisă pentru exercitarea celorlalte drepturi ale omului. Prin aceasta, înțelegem că niciun drept recunoscut unui individ care nu se bucură de apanajul educației nu poate fi în mod propriu realizat, adus la îndeplinire, în lipsa unui grad minim de cunoștințe dobândite prin accesul la o formă elementară de educație, putând chiar afirma că însăși conștientizarea existenței acestor alte drepturi nu poate să existe la un individ privat de dreptul la învățătură, cu atât mai puțin modalitățile de a-și proteja aceste drepturi.

Dreptul la învățătură, prin indivizibilitatea sa, este considerat a fi un instrument pentru toate drepturile omului.[8] În acest sens, dreptul la învățătură este văzut ca un veritabil drept de emancipare, de dezvoltare („empowerment right”)[9].

Dreptul la învățătură se înscrie în categoria drepturilor civile și politice doar în mod parțial, în ceea ce privește aspectul liberal al educației. viziunea liberalistă care domina secolul XIX a impus principiul conform căruia învățământul trebuia să fie în primul rând liber, aspect prevăzut inclusiv în Constituția Principatelor Române din anul 1866. Libertatea părinților sau a tutorilor legali ai copiilor de a alege pentru aceștia o educație conformă cu propriile convingeri, precum și de a alege alte instituții de învățământ decât cele de stat sunt recunoscute. Suntem astfel în prezența unei obligații negative din partea statului, care trebuie să respecte aceste libertăți. Mai mult, libertatea educației semnifică nu doar libertatea destinatarilor educației, ci și o libertate a furnizorilor serviciilor educaționale. Ne referim aici, pe de o parte, la dreptul recunoscut oricărei persoane de a înființa instituții de învățământ, altele decât cele de stat, respectând anumite standarde care vizează aspectul calitativ al educației, precum și, pe de altă parte, libertatea academică, lato sensu, a profesorilor și a instituțiilor de

învățământ, în mod special cele din categoria învățământului superior.

În virtutea acestor aspecte ale dreptului la învățătură, putem afirma că suntem în prezența unui drept ce nu poate fi exclus din categoria drepturilor omului din prima generație. Dreptul la învățătură se manifestă a fi un act liber al indivizilor, al titularilor săi. În același timp, dreptul la învățătură este și un act liberator („freedom-forming act”), în măsura în care scopul declarat al acestuia este deplină dezvoltare a personalității umane, precum și prin faptul că „prin educație orice persoană trebuie să devină capabilă de a juca un rol util într-o societate liberă”, așa cum statuează Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Ceea ce înscrie dreptul la învățătură în categoria drepturilor din primă generație, cel puțin parțial, nu este atât faptul că o parte dintre aspectele acestui drept fundamental implică o obligație negativă din partea statelor, cât faptul că suntem efectiv în prezența unei libertăți, în sensul consacrat de această categorie de drepturi ale omului.

Pe de altă parte, am văzut deja că dreptul la învățătură are și o puternică latură socială. În primul rând, dreptul oricărei persoane la educație primară gratuită și obligatorie impune statelor o obligație esențial pozitivă: crearea unui sistem național de învățământ. Acest sistem trebuie să cuprindă instituții publice organizate și finanțate de către stat, fie la nivel centralizat, fie prin intermediul autorităților administrației locale. Legătura dreptului la învățătură cu drepturile economice a fost identificată prin prisma rolului educației de promotor al mobilității sociale și de factor al integrării individului în economia modernă.

În dimensiunea sa socială, obligațiile corelative dreptului la învățătură au fost grupate sub cupola a două principii: disponibilitate (availability) și accesibilitate (accessibility).[10] Disponibilitatea educației se referă la obligația statului de a se asigura că sunt disponibile școli, profesori și materiale didactice. Disponibilitatea este îmbunătățită prin înființarea mai multor școli, pregătirii mai multor profesori și punerii la dispoziție a mai multor materiale și alte resurse didactice. Disponibilitatea general înseamnă ca școlile, profesorii și resursele didactice să fie disponibile pentru toți.

Accesibilitatea la educație, pe de altă parte, se referă la obligația statului de a maximiza șansele individuale de a obține admiterea într-o școală sau alta, odată ce aceste școli au fost puse la dispoziție. Aceasta este îmbunătățită prin eliminarea obstacolelor care împiedică admiterea. Accesibilitatea generală înseamnă, așadar, ca toate obstacolele din calea admiterii să fie eliminate, astfel încât educația să fie accesibilă tuturor. Taxele de școlarizare reprezintă de multe ori un obstacol în calea accesibilității, de aceea ea este cel mai bine promovată prin măsuri adoptate în scopul de a face educația gratuită. O altă opțiune este stabilirea unui sistem de burse, măsură care de multe ori dublează principiul gratuității, așa cum face și Constituția noastră înval. (4) al art. 35 Astfel, se realizează nu doar cerința accesibilității, ci și respectarea principiilor non-discriminării și egalității de șanse, menite să înlăture un

alt obstacol în calea accesibilității, și anume discriminarea.

Primul Raportor Special al ONU pentru Dreptul la Educație, Katarina Tomasevski, a propus analiza conținutului dreptului la educație pe baza schemei cvadripartite (4-A scheme) de studiu a obligațiilor statelor care rezultă din art. 13 alin. 2 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Conform acestei structurări, pe lângă cerințele subsumate principiilor disponibilității educației și accesibilității acesteia, obligațiile statelor trebuie să confere dreptului la învățătură și următoarele calități: acceptabilitate și adaptabilitate.[11]

Accesibilitatea este definită diferit pentru diferitele niveluri de educație. Statul este obligat să asigure accesul la educație pentru toți copiii de vârstă care se încadrează în nivelul învățământului obligatoriu, dar nu pentru învățământul secundar și superior. Mai mult decât atât, învățământul obligatoriu trebuie să fie gratuit, în timp ce învățământul post-obligatoriu poate atrage după sine plata taxei de înscriere și alte taxe, în măsura în care acestea sunt rezonabil de oneroase.

În ceea ce privește acceptabilitatea educației, un aspect important al acesteia a fost evidențiat prin adăugarea termenului „calitate” înainte de educație, în documentele privind politicile în domeniu, începând cu anii 1990, astfel îndemnând guvernele să se asigure că educația care este disponibilă și accesibilă este și de bună calitate. Standarde minimale de sănătate și siguranță sau cerințe profesionale pentru cadrele didactice trebuie astfel să fie stabilite și puse în aplicare de către state.

Domeniul de aplicare al acceptabilității a fost extins considerabil prin dezvoltarea dreptului internațional al drepturilor omului. Cenzura manualelor școlare nu este diferită de orice alte forme de cenzură, cu excepția faptului că este considerată o încălcare a drepturilor omului doar foarte rar. Accentul pe drepturile minorităților și a populațiilor indigene a acordat prioritate limbii de desfășurare a procesului educativ, care de multe ori face educația inacceptabilă în cazul în care limba este străină pentru copiii mici (și, de asemenea, de multe ori pentru profesori). Interdicția de a aplica pedepse corporale a transformat disciplina școlară în multe țări, fiind astfel extinse în continuare criteriile de acceptabilitate. Apariția copiilor înșiși în calitate de actori revendicându-și dreptul lor la educație și drepturile în învățământ promite să înzestreze noțiunea de acceptabilitate cu viziunea lor asupra modului în care ar trebui să fie interpretate și aplicate drepturile lor.

Adaptabilitatea a fost cel mai bine conceptualizată ca urmare a multor litigii ce adresează dreptul la învățătură al copiilor cu dizabilități. Instanțele naționale au considerat că școlile ar trebui să se adapteze la nevoile speciale ale copiilor, aplicând principiul interesului superior al copilului, înscris în Convenția cu privire la Drepturile Copilului [12]. Această reconceptualizare a contrazis implicit practica de a forța copiii să se adapteze la orice școală pusă la dispoziția acestora, școlile având până atunci dreptul de a respinge un copil care nu se putea adapta. Mai mult decât atât, o disociere

conceptuală între „școală” și „educație” a avut loc în încercarea de a oferi educație copiilor aflați în detenție sau celor care erau angajați în muncă.

Datorită contextului istoric și evoluției normative a dreptului la educație, în mod frecvent s-a pus accentul pe studiul și analiza acestui drept din perspectiva sa socială, în detrimentul celei liberale. Această abordare poate avea un impact negativ

asupra recunoașterii depline a libertății educației, cu toate implicațiile sale. O dovadă

în acest sens este chiar actuala normă constituțională din art. 35 al Constituției Republicii Moldova care, așa cum am văzut, omite să facă o referire directă la principiul libertății învățământului, existent în toate constituțiile anterioare.

Caracterul multisectorial al dreptului la învățătură a fost recunoscut în mod formal inclusiv printr-un instrument de interpretare a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale: „Dreptul la învățătură a fost diferit clasificat ca un drept economic, un drept social și un drept cultural. Acesta face parte din toate aceste categorii. Este, de asemenea, în multe feluri, un drept civil și un drept politic, deoarece este esențial pentru realizarea deplină și efectivă a acestor drepturi. În acest sens, dreptul la învățătură exprimă indivizibilitatea și interdependența tuturor drepturilor omului.”

În doctrina drepturilor omului, trei niveluri de obligații pentru state au fost identificate: să respecte („to respect”), să protejeze („to protect”) și să realizeze („to fulfil”).²⁵ Dreptul la învățătură implică obligații ale statului pe toate cele trei niveluri.

Dreptul la învățătură este un drept universal, recunoscut fiecărei persoane, indiferent de vârstă, limbă, origine socială sau etnică ori alt statut.[13] Caracterul universal al dreptului la învățătură a fost analizat prin verificarea respectării următoarelor condiții: validitatea universală și acceptarea universală a acestui drept, pe de o parte, și universalitatea formală și universalitatea materială a dreptului la învățătură, pe de altă parte.[14]

Tot în conturarea naturii juridice a dreptului la învățătură se înscrie și relația pe care acest drept o are cu două dintre valorile supreme ale Constituției: demnitatea umană și libera dezvoltare a personalității umane. Cele două valori sunt strâns legate de educație în dublu sens. Într-un prim sens, dreptul la învățătură trebuie interpretat în raport cu valorile demnității umane și liberei dezvoltări a personalității, astfel încât modalitățile de exercitare ale acestui drept să respecte, să fie în consonanță cu ele. Într-un al doilea sens, dreptul la învățătură nu este constrâns de aceste valori, ci el trebuie exercitat în scopul de a emancipa subiectul dreptului astfel încât acesta să își dezvolte simțul demnității și personalitatea într-un mod liber.

Dreptul la învățătură implică necesarmente un drept de acces al persoanelor la toate formele de educație posibile, acestui drept fiindu-i corelativ mai multe obligații pe care statul și le asumă în realizarea funcției sale educative. În primul rând, statul trebuie

să fi creat deja un sistem educațional generalizat, pe care în mod continuu să-l dezvolte și să-l susțină.

Dreptul de acces al persoanelor la învățatură impune statului obligația de a furniza cu caracter gratuit acest serviciu, în anumite limite și cu anumite standarde prescrise distinct pentru fiecare nivel de educație. De asemenea, izvoarele juridice ale dreptului la învățatură fac în mod constant referirea la caracterul obligatoriu al învățământului pentru realizarea dezideratului unui nivel minim de educație pentru toate persoanele. Nu în ultimul rând, atunci când analizăm obligațiile statului în domeniul educației, nu trebuie să ometem faptul că statul este o entitate juridică abstractă, iar o parte dintre aceste obligații ale sale sunt aduse la îndeplinire prin entitățile administrative locale, în spiritul descentralizării și partajării funcțiilor publice între autoritatea centrală și comunitățile locale.

Ca orice drept fundamental, și dreptul la învățatură trebuie promovat prin implicarea tuturor actorilor societății. În acest sens, este de apreciat preocuparea existentă în cadrul contenciosului constituțional al drepturilor, cum este cazul Curții Constituționale, de a utiliza în analizele sale de constituționalitate a legislației naționale instrumentele juridice internaționale semnate și ratificate de către stat, chiar dacă în cazul multora dintre acestea nu există o reală „forță obligatorie” care să le însoțească. Numai astfel realizarea dreptului la învățatură poate să devină o realitate, nu doar un ideal afirmat și necontestat la nivel declarativ.

Bibliografie:

Facem aici referire, în special, la principiul libertății învățământului, afirmat în constituțiile Principatelor Romne anterioare anului 1948.[1]

Dan Claudiu Dănișor, Despre posibilele consecințe ale constituționalizării tradițiilor democratice ale poporului român și idealurilor Revoluției din 1989, Revista de Drept Public, nr. 1/2007, C.H Beck, București 2007, [2, p. 11-26].

John Stuart Mill, On liberty, prima data publicată în 1859 [3].

Comments submitted by the United States of America, Report of the Open-Ended Working Group on the Right to Development, U.N. ESCOR, Commission on Human Rights, 57th Session, UN Doc. Nr. E/CN.4/2001/26, citat în Katarina Tomasevski, Unasked Questions about Economic, Social, and Cultural Rights from the Experience of the Special Rapporteur on the Right to Education (1998-2004): A Response to Kenneth Roth, Leonard S. Rubenstein, and Mary Robinson, Human Rights Quarterly, May 2005. [4, p. 713]

Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29. 07.94. Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.1 di 12.08.1994.[5]

Manfred Nowak, The right to education, în Economic, Social and Cultural Rights. A

- Textbook. Second Revised Edition, Editată de Asbjorn Eide, Catarina Krause și Allan Rosas, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 2001, [6, p. 245].
- Elsa Stamatopoulou, *Cultural Rights in International Law. Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and Beyond*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden – Boston, 2007. [7, p.148].
- Patrice Meyer-Bisch, *The right to education in the context of cultural rights*, studiu prezentat în cadrul celei de-a XIX-a sesiuni a Comitetului O.N.U. pentru Drepturile Economice, Sociale și Culturale, 30 noiembrie 1998, Documentul U.N. cu nr. E/C.12/1998/17, para. 4 [8].
- Doctrina este unanimă în considerarea dreptului la educație ca fiind un drept de emancipare: Fons Coomans, *Clarifying the core elements of the right to education*, în: Fons Coomans și Fried van Hoof, *The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights*, SIM Special No. 18, SIM, Utrecht, 1995, p. 9-26; Mustapha Mehedi, *The Realization of the Right to Education, Including Education in Human Rights. The Content of the Right to Education*, Documentul UN nr. E/CN.4/Sub.2/1999/10, 1999, para. 1-4; Katarina Tomaševski, *Annual report of the Special Rapporteur on the right to education*, Documentul UN nr. E/CN.4/2001/52, 2001, para. 11-14; Klaus Dieter Beiter, *The Protection of the Right to Education by International Law: Including a Systematic Analysis of Article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*; publicată de Martinus Nijhoff Publishers, Leiden Boston 2006, Dissertation: ugl.: München, UnivDiss., 2005, [9, p. 28].
- Fons Coomans, *The right to education as a human right: an analysis of key aspects*, Documentul UN cu nr. E/C.12/1998/16, 1998, para. 4 [10,13].
- Katarina Tomasevski, *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*, *Right to Education Primers No. 3*, 2001.[11]
- Adoptată de Adunarea generală a Organizației Națiunilor Unite la 29 noiembrie 1989.[12]
- Fons Coomans, *De Internationale Bescherming van het Recht op Onderwijs (The International Protection of the Right to Education)*, Ph.D Thesis, Maastricht University, Leiden, 1992, p. 258-268, citat în K.D. Beiter, op. cit., [14, p. 32].